

Refranys meteorològics de l'àmbit rossellonès dins del seu context català i romànic

1. REFRANYS METEOROLÒGICS I TERRITORI: LA BASE DE DADES DEL PROJECTE *PAREMIOROM*¹

El projecte *ParemioRom* (*Paremiologia romànica: refranys meteorològics i territori*) ha servit per confeccionar una nodrida base de dades, accessible a través de l'enllaç <http://stel.ub.edu/paremio-rom/ca/refranys>, en què el català ocupa una posició preeminent. Es tracta de la llengua romànica més ben representada de la base, amb 2.374 fitxes de refranys, d'un total de 13.103, a principi de novembre de 2015.

Els refranys meteorològics, vinculats de manera explícita o implícita a me-teors diversos, i la seva dimensió territorial en el conjunt de la vella Romània, constitueixen l'objecte de la base del *ParemioRom*, que els pren sistemàticament de fonts escrites publicades al darrer segle i mig i els transcriu amb fidelitat a les fonts.

La base permet cinc tipus de cerca, separades o combinades:

1) Textual, que possibilita el rastreig de seqüències (paraules, sintagmes, fragments majors o menors) dins les caselles de «Text», «Traducció literal», «Glossa» (citació literal) i «Comentari».

2) Per llengües (una, dues, tres o totes les de la base), del total de la quarantena de varietats romàniques etiquetades, entre les quals s'inclouen no només les grans llengües d'estat (com el castellà o el francès) o les reconegudes per la tradició de la

1. Projecte FFI2011-24032, que finança el Ministeri d'Economia i Competitivitat, i dins del qual s'emmarca aquest treball. Em plau agrair Joan Veny i Joan Fontana per les seves observacions.

romanística (com el català o l'occità), sinó també realitats d'abast territorial menor, com l'aragonès o el benasquès.

3) Conceptual: per àmbits temàtics («Cronologia», «Meteorologia», «Àmbit temàtic general»), que agrupen diferents categories i subcategories.

4) Per fonts bibliogràfiques, amb la possibilitat de combinar fins a tres fonts.

5) Per geolocalitzacions: *a*) localització geogràfica (el lloc en què es documenta l'existència del refrany), com en el cas del Rosselló o de Perpinyà; *b*) referència toponímica (topònims que es mencionen al text del refrany), com ara el *Canigó: Broma baixa al Canigó, / tramuntana al Rosselló* (cf. 2.2); *Quan Canigó fuma, / senyal de pluja* (cf. 2.5).

2. MOSTRA EXTRETA DEL PAREMIOROM

Ofereixo a continuació una mostra de diversos refranys de l'àmbit rossellonès, del «dialecte oriental del català parlat a la Catalunya del Nord» (DIEC, *s. v. rossellonès*), així com d'alguns altres de localitzats en àrees veïnes del sud, però que al·ludeixen al Rosselló (cf. 2.5). Les afinitats corresponents dins del domini català i de l'espai romànic suggereixen la possibilitat d'identificar *tipus parèmics* (o *paremiotipus*, com proposo anomenar-los també), que es presten a ser observats des d'una perspectiva romànica, com la que preconitza Germà Colón (2005 i 2010). Dins del que Amado Alonso (1974) va tipificar com a *Romània contínua*, es podria particularitzar el vessant d'una *Romània parèmica contínua*, en què els refranys articulen una continuïtat fisonòmica i cultural dins l'espai romànic i s'inscriuen dins d'una *romanicitat*² de la qual participen també l'àmbit rossellonès i el domini lingüístic català.

2.1. Del cicle de l'any

— *La neu, al gener, | s'asseu com un cavaller; | al febrer, | fuig com un ca llebrer.* Així, dins Sanchis (1951, p. 32), que localitza el refrany a l'Empordà i al Rosselló.³ Estruch (2003, p. 115) recull al Pont de Vilomara i Rocafort, així com a Gaià (el Bages), aquesta variant: *Pel gener la neu s'assenta com un cavaller, i pel febrer marxa com un ca llebrer*; la mateixa variant que localitza aquesta autora, en una altra obra (Estruch, 2010, p. 147), al Berguedà.

Cf. un parell de paremiotipus afins: *La boira, al gener, | s'hi ajeu com un gos peter, | i al febrer, | fuig com un ca llebrer*, localitzat per Sanchis (1951, p. 32) a la

2. Proposo el terme de *romanicitat* ('qualitat, caràcter de romànic') en paral·lel al de *romanitat* ('qualitat, caràcter, de romà', segons la primera accepció del DIEC).

3. La forma *ca* coexisteix a l'àmbit rossellonès amb *gos* [gus] (ALDC, vol. vi, 306, llista L 83).

Segarra; *Al gener, / s'hi assenta com un cavaller; / al febrer, / fuig com un ca llebrer*; localitzat per Gomis (1998, p. 154) a Espinavessa (l'Alt Empordà).⁴

— *Per la Candelera, gran fred / o gran nevera; si no la fa al davant, la fa al darrere*. L'ALDC (vol. III, mapa 563, «La Candelera») registra el refrany a Portè (punt 10). A Palamós (punt 42): *La Candelera / si no fa fred per davant / la fa per radere*. En tots dos casos, assajo una transliteració aproximativa.

Recullo també la comunicació personal de Jean-Paul Escudero sobre el català rossellonès: *Si la Candelera plora [plura], el fred no dura*, que vaig incloure dins Gargallo (2004, p. 121), on s'examinen els refranys romànics i la meteorologia popular vinculats a aquesta data central de l'hivern, el 2 de febrer. El tancament de la vocal tònica en [plura], característic del rossellonès, propicia la rima i un paremiotipus específic d'aquesta àrea del català.

— *Per l'Ascensió, quita ton cotilló*. Refrany que el DCVB (s. v. *cotilló*) registra amb la indicació de «refr. rossellonès», dins l'accepció 1 ('Falda de davall', que localitza al Rosselló i a la vall d'Àneu) i amb l'equivalent castellà de *refajo*. El refrany sembla deutor del francès, on aquest paremiotipus es testimonia dins d'una cadena major en què se succeeixen tres dates movibles del cicle pasqual: *À l'Ascension / Quitte tes cotillons. / À la Pentecôte / Découvre tes côtes. / À la Fête-Dieu, / Quitte tout, si tu veux* (Montreynaud, Pierron i Suzzoni, 1994, p. 420); l'Ascensió, Pentecosta i el Corpus: quaranta, cinquanta i seixanta dies després de la Pasqua de Resurrecció, respectivament. Sobre refranys romànics del cicle de l'any i consells d'abric, vegeu Gargallo (2007).

— *Quan Nadal és sense lluna, de mil fedes n'escapa pas una*. Localitzat al Rosselló pel DCVB (s. v. *Nadal*), amb el diatopisme *feda*, propi del rossellonès (DECat, vol. III, p. 924b, 17-18; ALDC, vol. v, mapa 1318, «L'ovella»). El mateix DCVB (s. v. *Nadal*) recull altres variants catalanes amb el general *ovelles*, com ara *Nadal sense lluna, de cent ovelles no en queda una* (a l'Empordà) i el comentari: «Si per Nadal no fa lluna, el temps serà molt cru».

— *Quan el dia creix, el fred neix*. Vagament atribuït pel DCVB (s. v. *dia*) al català oriental i a l'occidental. Amb les mateixes atribucions, i, a més, la de «rossellonès», hi figura sota l'entrada *fred*.

Un paremiotipus similar es dona en occità: *Jour creissènt, / Fre cousènt* (Mistral, 1979, s. v. *cousènt, creissènt, jour*); en grafia normativa: *Jorn creissènt, / Freg cosènt*. La mateixa font registra aquesta variant: *Jour creissènt, / Ivèr venènt* (Mistral, 1979, s. v. *venènt*); en grafia normativa: *Jorn creissènt, / Ivèrn venènt*.

4. És interessant l'observació del DCVB (s. v. *ca*) sobre el refugi del mot *ca* en refranys i locucions del català de terres continentals: «A les regions continentals la desaparició del mot *ca* és recent, com ho demostra el fet que la gent encara sàpiga que *ca* vol dir 'gos', malgrat que no es digui usualment; però també és probable que els refranys i locucions en què figura el mot *ca* hagen contribuït a conservar la comprensió d'aquesta paraula a Catalunya».

2.2. *Broma*⁵

— *Broma baixa al Canigó, / tramuntana al Rosselló*. Atribuït a Perpinyà per Gomis (1998, p. 134) i Sanchis (1952, p. 33). Cf. amb el refrany occità *Brumo al pèd del Canigou, / Bounanço pèl Roussilhou*; etiquetat com a llenguadocià per Mistral (1979, s. v. *Canigou*); en grafia normativa: *Brumo al pèd del Canigó, / Bonança pel Rosselhon*.

— *Broma espessa a Força Real, / tramuntana i gregal*. Localitzat al Rosselló per Sanchis (1952, p. 38). Força Real és un cim molt visible des de la plana del Rosselló.

— *Broma de la Seu, a l'estiu pluja, a l'hivern neu*. Segons una comunicació personal d'Idali Valerià Vera, es diu al Capcir i es refereix a la Seu d'Urgell.

— *Broma roja, / vent o ploja*. Localitzat per Gomis (1998, p. 99) al Rosselló. L'ALDC (vol. III, mapa 663, «Els núvols»; mapa 665, «La pluja») el recull a Perpinyà (punt 3): *Bruma ruja, vent o pluja* (transliteració aproximativa). Tal com en el refrany *Si la Candelera plora [plura], el fred no dura* (cf. 2.1), el vocalisme tònic de *roja [ruja]*, que propicia la rima amb *pluja*, possibilita un paremiotipus típicament rossellonès, que no trobem en altres varietats del català, on l'equivalent seria *Cel rogent, pluja o vent*, refrany d'ús general, amb què el DIEC exemplifica l'entrada *rogen*: 'vermellós, s'aplica al cel'.

En canvi, el paremiotipus rossellonès s'identifica amb el de l'occità aranès *Broma arroja, vent o ploja* (CNLVA, 1992, p. 22), que figura també, en transcripció fonètica, dins Coromines (1990, p. 294, s. v. *roi*), i amb el testimoni occità de Mistral (1979, s. v. *brumo*), que etiqueta com a llenguadocià *Brumo roujo, / Vent o ploujo* (en versió normativa: *Broma roja, / Vent o ploja*).

2.3. *Vents*

— *Guergal, aigua a la canal*. Localitzat pel DCVB al Rosselló, i per Sanchis (1952, p. 39), al Rosselló i al Vallespir. Cal observar la variant *guergal*, producte de la metàtesi a partir de *gregal*.

— *Mai plou de millor gana / que quan plou de tramuntana*. Localitzat per Sanchis (1952, p. 31) a l'Alt Empordà i al Vallespir.

— *Quan plou de tramuntana, / plou de gana*. Atribuït per Sanchis (1952, p. 31) a les comarques del Rosselló, l'Empordà i el Bages. Per Gomis (1998, p. 104), a l'Alt Empordà. El DCVB (s. v. *tramuntana*) registra sense localització aquesta variant: *Si plou de tramuntana, plou de bona gana*.

5. Sobre la significació de *broma* com a 'boira' o 'núvol', vegeu el DECat (vol. II, p. 264b, 33-43): «en terres de l'extrem Nord observo que sovint coexisteixen les dues accepcions [...]: a Cardós i Vall Ferrera, 1932-34, tot predominant *broma* 'núvol', que generalment es distingeix dient *una broma, les bromes* (mentre que en el sentit del cast. *niebla* sovint es precisa *broma baixa*) [...]».

— *Quan plou de llevant, / plou tres dies per cada ban*. Localitzat per Sanchis (1952, p. 43) al Vallespir. El DCVB (s. v. *ban*) localitza aquesta forma al Rosselló i al Conflent. Verdaguer (2002, p. 66) recull *band* i *ban* ('banda') en el seu *Diccionari del rossellonès*.

— *Terral cap a Espanya, / llevant a campanya*. Localitzat per Sanchis (1952, p. 44) al Rosselló. Paremiotipus representat també en l'espai occità (llenguadocià) veí, com testimonien els dos registres següents:

1) L'ALLOr (mapa 26, «Vent d'est») registra a Peiriac de Mar [Peyriac-de-Mer] (punt 11.18): *Lo vent d'Espanha / cèrç en campanha*; i a Ferrals de las Corbièras [Ferrals-Les-Corbières] (punt 11.16): *Quand bufa le vent d'Espanha / la pluèja es en campanha*.

2) A l'Aude: *Vent d'espan e filha d'òste cal que bega còste que còste* (Alibert, 1998, p. 184).

D'altra banda, una estructura similar articula una mirada envers Espanya des d'un testimoni localitzat a l'extrem meridional de la Península: *Terral en España, levante en campaña* (Rodríguez Marín, 2007 [1926], p. 483). La font l'explica així: «Según el *Derrotero del Mediterráneo*, después de algunos días de terral claro, en las costas del Estrecho, debe esperarse el levante».

— *Tramuntana passada pel divenres, dura vuit dies més; Tramuntana que comença en divenres, no arriba a dilluns*. Localitzats per Sanchis (1952, p. 30) al Rosselló. Cal notar el diatopisme *divenres*, que manca del reforç consonàntic produït dins la variant més general del català *divendres* (Veny, 1982, p. 62-63).

— *Vent d'Alber, / pluja al carrer*. Així, dins Sanchis (1952, p. 43), que localitza el refrany al Rosselló. Al DCVB (s. v. *alber*), *alber* amb inicial minúscula i remissió a l'obra de Carles Grandó «Vocabulari rossellonès» (*Miscel·lània Fabra*, p. 180-205). Vegeu la tercera accepció de l'entrada *alber* del DCVB: «Vent del Sud, o sia, de la part de les Alberes (Ross., Conflent)».

La paronímia entre *carrer* i *darrer* possibilita la presència d'aquesta segona forma en aquest altre testimoni, que Gomis (1998, p. 77) localitza al Rosselló: *Vent d'Alber, / pluja al darrer*. L'estructura del refrany es retroba en paremiotipus similars a l'àmbit pirinenc: *Aire de Baciver, la neu al darrer*, localitzat per Sanchis (1952, p. 33) a la Ribagorça; amb aquest comentari: «El Baciver de Castanesa són unes pastures molt concorregudes pels ramats o bacives ribagorçans i pallaresos». *El Baciver*, derivat de l'adjectiu *baciu/baciva* (*ovella baciva*, que no cria), representa un tipus toponímic propi d'aquesta cruïlla romànica del Pirineu; amb grafies diferents, presenta testimonis afins en benasquès i en aranès: *Aire de Vacibèr, aigua derrèr* (testimoni de José Antonio Saura Rami per a la vall de Benasc), i *Aire de Bacivèr [Vacivèr], / era nhèu ath darrèr* (CNLVA, 1992, p. 30, en occità aranès).

2.4. *L'arquet de Sant Martí*

— *L'arquet de Sant Martí* | *va millor a la tarda que al matí*. L'ALDC (vol. III, mapa 678, «L'arc de Sant Martí») el recull a Perpinyà (transliteració aproximativa).

Cf. *L'arquet de Sant Martin*, / *Vau mai lou vèire de-vèspre que de-matin*; testimoni occità de Mistral; en grafia normativa: *L'arquet de Sant Martin*, / *Vau mai lo vèire de vèspre que de matin*. Chassany (1989, p. 44) el recull també, amb algunes variants gràfiques, a continuació d'un refrany francès: *L'arc de la saint Martin / Mieux vaut le voir le soir / Que le matin*, potser traducció o adaptació a partir de l'occità.

Sobre refranys romànics allusius a l'arc de Sant Martí, vegeu Gargallo (2006), en què s'assenyalen les diferents prediccions segons que l'arc sigui matutí (en general, pluja) o vespertí (normalment, pluja passada), distinció que sembla associada amb la ponderació d'aquest meteor en l'esmentat tipus parèmic occitanocatalà.

2.5. *La mirada des del sud*

L'àmbit del Rosselló rep una mirada des del sud pirinenc en diversos refranys que reflecteixen la percepció d'un hàbitat compartit en aquesta àrea septentrional del domini lingüístic. Començo pel *rossellonès*, adjectiu substantivat que designa el vent que bufa del Rosselló:

— *El rossellonès no plou ni aclareix*. Localitzat per Estruch (2010, p. 86) a Sant Julià de Cerdanyola (el Berguedà). Respon a una estructura en què determinat nom de vent, en la primera meitat del refrany, arrossega una segona part amb formulacions ambigües com «ni plou ni aclareix» o similars. Es tracta d'un tipus parèmic que sovint presenta extensions del tipus de «però quan s'hi posa, s'hi coneix», i que només he sabut trobar en l'àmbit del català:

— [*Arbonès*,] *no plou ni aclareix, però quan s'hi posa*[,] *s'hi coneix*. Localitzat per Manent i Cervera (2008, p. 65) a Gualba (Vallès Oriental).⁶ Segons la font: «Ve de França. És una variant del narbonès (de Narbona)».

— *El vent aragonès / no plou ni aclareix; / quan s'hi posa, se coneix*. Així, dins Sanchis (1952, p. 25). Manent i Cervera (2008, p. 65) recullen a Campins i Cànoves (Vallès Oriental) aquesta variant: [*Aragonès*,] *ni plou, ni s'hi coneix; però, si s'hi posa, s'hi coneix*.

— [*Vent de Montornès*,] *que no plou ni aclareix, però quan s'hi posa s'hi coneix*. Localitzat per Manent i Cervera (2000, p. 50) a Ripollet, Sant Quirze i Vi-

6. En aquest testimoni i altres que segueixen, extrets d'algun dels múltiples opuscles sobre noms de núvols, boires i vents en comarques de Catalunya, realitzats o impulsats per Albert Manent, reconstrueixo la menció del nom de vent en la primera part del refrany, que correspon al lema del repertori alfabètic corresponent.

ladecavalls (Vallès Occidental). Es deu referir a la localitat de Montornès del Vallès.

— [*Vent Empordanès,*] *que no plou ni aclareix, però quan s'hi posa s'hi coneix.* Recollit a Montcada, Polinyà, Rubí i Sant Cugat (Vallès Occidental) per Manent i Cervera (2000, p. 50).

Completen la collita dos refranys que adrecen la mirada, respectivament, al Rosselló i al Canigó:

— *Núvols a Rosselló, pluja en abundor.* Localitzat a Camprodon pel DCVB (s. v. *núvol*).

— *Quan Canigó fuma, / senyal de pluja.* Localitzat per Gomis (1998, p. 83) a Avinyonet de Puigventós (l'Alt Empordà), amb aquest comentari: «El Canigó es presenta de vegades amb un lleuger plomall de boira blanca que es desprèn del riu Tet, i llavors es quan diuen que fuma».

CONCLUSIÓ

Aquest recull de refranys meteorològics de l'àmbit rossellonès ofereix tipus parèmics específics d'aquesta àrea del català, com ara: *Si la Candelera plora [plura], el fred no dura* (2.1); *Quan plou de llevant, / plou tres dies per cada ban* (2.3). En algun cas, hi ha una possible influència del francès com a llengua sastre: *Per l'Ascensió, quita ton cotilló* (2.1); en d'altres, sintonia amb models parèmics propis de l'occità: *Broma roja, / vent o ploja* (2.2). Es documenten abundants afinitats amb el català de diversos llocs del Principat (pàssim). I es constata, en general, l'encaix d'aquesta manifestació de la cultura popular que són els refranys, immersos en un àmbit de frontera romànica, dins del marc del que proposo anomenar *Romània parèmica contínua*.

JOSÉ ENRIQUE GARGALLO GIL
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

BIBLIOGRAFIA

- ALDC = VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lúdia (2001-). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Diversos volums.
- ALIBERT, Louis (1998). *Proverbes de l'Aude, classés et mis en orthographe occitane par Raymond Chabbert*. Andoca: Vent Terral.
- ALLOr = BOISGONTIER, Jacques (1981-1986). *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*. París: CNRS. 3 v.
- ALONSO, Amado (1974). *Estudios lingüísticos: Temas españoles*. 3a ed. Madrid: Gredos.
- CHASSANY, Jean-Philippe (1989). *Dictionnaire de météorologie populaire*. París: Maisonneuve & Larose.

- CNLVA = CENTRE DE NORMALISACION LINGÜÍSTICA DERA VAL D'ARAN (1992). *Arreper-vèris*. Lleida: Pagès Editors.
- COLÓN, Germà (2005). «Fons romànic d'alguns refranys hispànics». A: CLAVERIA, Glòria; BUENAFUENTES, Cristina (ed.). *Germà Colón: les llengües romàniques juntes i contrastades*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 97-107.
- (2010). «Los refranes en la Romania». A: GARGALLO GIL, José Enrique (coord.); amb la col·laboració de BASTARDAS, Maria-Reina; FONTANA I TOUS, Joan; TORRES TORRES, Antonio. *Paremiologia romance. Los refranes meteorológicos*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 11-23.
- COROMINES, Joan (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- DCVB = ALCOVER, Antoni, M.; MOLL, Francesc de B. (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 v.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: Caixa de Pensions La Caixa. 10 v.
- DIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007). *Diccionari de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62: Enciclopèdia Catalana.
- ESTRUCH I SUBIRANA, Maria (2003). *Els noms populars de núvols, boires i vents del Bages*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages.
- (2010). *Els noms populars de núvols, boires i vents al Berguedà*. Berga: L'Albí.
- GARGALLO GIL, José Enrique (2004). «Dos de febrero. Refranes romances de la Candelaria y meteorología popular». *Paremia*, núm. 13, p. 109-124.
- (2006). «*Quan surt la ratlla de Sant Martí...* Refranes romances del arco iris, meteorología y cultura popular». *Quaderni di Semantica*, núm. 53-54, p. 301-319.
- (2007). «*Garda o teu saio para maio*. Consellos de abrigo no calendario romance de refráns». *Cadernos de Fraseoloxía Galega*, núm. 9, p. 95-112.
- GOMIS I MESTRE, Cels (1998). *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*. Edició notablement augmentada amb gran nombre de confrontacions a cura de Cels Gomis i Serdañons. Barcelona: Alta Fulla.
- MANENT I SEGIMON, Albert; CERVERA I BATARIU, Joan (2000). *Els noms populars de núvols, boires i vents al Vallès Occidental*. Vilassar de Mar: Katelani.
- (2008). *Els noms populars de núvols, boires i vents al Vallès Oriental*. Ajuntament de Llinars del Vallès: Caixa Sabadell.
- MISTRAL, Frédéric (1979 [1878-1886]). *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français. Édition du centenaire sous la direction de V. Tuby*. Ginebra: Slatkine; París: Éditions de l'Unicorne. 2 v.
- MONTREYNAUD, Florence; PIERRON, Agnès; SUZZONI, François (1994). *Dictionnaire de proverbes et dictons. La sagesse du monde entier*. París: Le Robert.
- RODRÍGUEZ MARÍN, Francisco (2007 [1926]). *Más de 21.000 refranes castellanos*. Madrid: Atlas.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1951). *Calendari de refranys*. Barcelona: Barcino.
- (1952). *Els vents segons la cultura popular*. Barcelona: Barcino.
- VENY, Joan (1982). *Els parlars catalans: (Síntesi de dialectologia)*. 3a edició. Palma: Moll.
- VERDAGUER, Pere (2002). *Diccionari del rossellonès*. Barcelona: Edicions 62.